

UOT 327
UOT 342.5

10 NOYABR ÜÇTƏRƏFLİ BƏYANATIN TƏHLİLİ

Ülkər MƏMMƏDZADƏ*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 8 oktyabr 2021; çapa qəbul edilmişdir: 9 noyabr 2021; online-da çap edilmişdir: 29 dekabr 2021.

Received: 8 th October, 2021; accepted: 9 th November, 2021; published online: 29 th December, 2021.

Açar sözlər: İkinci Qarabağ müharibəsi, prezident, İlham Əliyev, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi, Qafqaz

Giriş

Azərbaycanda bütün istiqamətlərdə olduğu kimi, ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulmuş müstəqil xarici siyasət kursu da Prezident İlham Əliyev tərəfindən ardıcıl olaraq davam etdirilir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin təmsalında Azərbaycan xalqı əsrlərin və minilliklərin qovuşub-ayrıldığı nadir bir tarixi məqamda real istəklərdən əlavə, romantik ideallarını da gerçəkləşdirmiş əfsanəvi liderin ətrafında görünməmiş bir vüsət və coşqu ilə səfərbər olunmuşdur. Bu dünya şöhrətli siyasət və dövlət xadimi Heydər Əliyevin şəriksiz və misilsiz qələbəsi idi. Həmin qələbə isə XXI əsrin ilk illərində ölkə daxilində və beynəlxalq aləmdə ulu öndərin gerçək siyasi varisi kimi qəbul edilən İlham Əliyevin qarşısında yüksək fəaliyyət perspektivləri, yeni siyasi-iqtisadi, mənəvi-ideoloji üfqlər açırdı. [1] Ulu Öndər Heydər Əliyevin həyata keçirməyi yarım qalan mühüm məsələlər bu gün artıq Prezident İlham Əliyev tərəfindən layiqincə yerinə yetirilir.

Müstəqilliyin 30-cu ilinə qədəm qoyan Azərbaycan bu zaman ərzində önəmli uğurlar əldə etmişdir. Azərbaycan Qafqaz regionu ilə yanaşı, həm də beynəlxalq arenada öz sözünü deyən, və xüsusi çəkisi olan ölkələrdəndir. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq təşkilatlardakı nüfuzunun yüksək olmasını artıq iki ildir ki, Qoşulmama Hərəkətinə sədrlik etməsi ilə sübuta yetirir və bu, ölkəmizin çox vacib diplomatik uğurudur. Azərbaycanın beynəlxalq arenadakı nailiyyətlərindən bəhs edərkən ölkəmizin iqtisadi baxımdan Qafqaz bölgəsində həlledici rola malik olduğunu xüsusi vurğulamaq lazımdır. Bunun isbatı kimi məhz Azərbaycanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən genişmiqyaslı layihələrin nəticələrini göstərmək olar.

Qafqazın ən böyük etnik-ərazi konfliktini Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli Azərbaycan dövlətinin qarşısında duran ən mühüm məsələlərin birincisi olduğundan bu problem Prezident İlham Əliyevin xarici siyasətində hər zaman önəmli əhəmiyyət kəsb etmişdir. Artıq 30 ilə yaxın bir dövr idi ki, minlərlə Azərbaycanlı öz doğma dədə-baba yurdlarından didərgin düşərək erməni vandalizminin qurbanına çevrilmişdir, Ermənistan tərəfi Azərbaycanın əzəli ərazilərini işğal etmişdir. Bir milyona yaxın məcburi köçkün səbrsizliklə bütün bu illər ərzində Prezident İlham Əliyevə böyük ümid bəsləyərək öz doğma yurdlarına qayıdacaqları günü gözləmişdir. Artıq 1 ildir ki, bu ümidlər doğruldu., Ali Baş Komandan Prezident İlham Əliyevin liderliyi və qətiyyəti ilə Azərbaycan ordusu Azərbaycanın yeni, şanlı tarix səhifələrini yazdı və biz tarixçilər, bu fəxarət dolu şanlı zəfər tarixini gələcək nəsillərə böyük qürur hissi ilə çatdıracağıq!

* doktorant, Bakı Dövlət Universiteti
e-mail: Ulkar_m23@hotmail.com

İkinci Qarabağ müharibəsinin başlaması

Sentyabrın 27-də saat 6 radələrindən başlayaraq təcavüzkar Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyinin əmrilə Ermənistan Silahlı Qüvvələri Azərbaycan Ordusunun cəbhə zonasında yerləşən mövqelərini, Tərtər, Ağdam, Füzuli və Cəbrayıl rayonlarının təmas xəttində sıx məskunlaşma olan kəndləri ilə yanaşı, cəbhə xəttindən yüz kilometrərlə aralıda yerləşən Gəncə, Mingəçevir və digər yaşayış məntəqələrinin mülki infrastruktur obyektlərini ballistik raketlərlə, fosforlu və kasetli bombalarla, klaster silahlarla atəşə tutaraq mülki əhaliyə qarşı müxtəlif cinayətlər törətməyə başladı. Ərazisinə minlərlə mərmə düşən Tərtər şəhəri İkinci Dünya müharibəsi dövründə dağılmış Stalinqrad şəhərinə bənzəyirdi. Erməni silahlıların bu vandallıqları Ali baş komandanın əmri ilə Azərbaycan Ordusunu əks tədbirlər görməyə vadar etdi. Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələrinin Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ bölgəsini və ətraf rayonlarını işğal etməsi, Azərbaycan Respublikasına qarşı silahlı hücumlar etməsi və mütəmadi hərbi təxribatlar törətməsi ilə əlaqədar olaraq, Prezident fərmanı ilə 28 sentyabr saat 00:00-dan Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində hərbi vəziyyət elan edildi. 28 sentyabrda imzalanmış sərəncama görə isə respublikada qismən səfərbərlik elan edildi. [6]

Azərbaycan Ordusunun həyata keçirdiyi “Dəmir Yumruq” əməliyyatının ilk günlərində Füzuli və Tərtər rayonları istiqamətində, o cümlədən Murovdağda bir çox strateji məntəqələr azad edilərək irimiqyaslı hərbi əməliyyatlar davam etdirildi. Oktyabrın 3-də şimal cəbhəsində irəliləmək üçün yüksək əhəmiyyətə malik olan Tərtərin Madagiz kəndi işğaldan azad edilərək orada Azərbaycan bayrağı qaldırıldı. Elə həmin gün kəndin tarixi adı da Prezident tərəfindən bərpa edildi – Suqovuşan. Cənub cəbhəsi boyu irəliləyərək oktyabrın 4-də Cəbrayıl şəhərini, 9-da isə Hadrut (pəhləvi dilində İkiçayarası deməkdir) qəsəbəsini düşməndən təmizləyən Azərbaycan Silahlı Qüvvələri Xocavənd rayonunun ərazisində əlverişli mövqeləri ələ keçirdi.

Düşməne sarsıdıcı zərbə vuran Azərbaycan ordusunun ermənilər tərəfindən uydu-rulan “məğlubedilməz erməni ordusu” mifini məhv etməsi Ermənistan hakimiyyətini atəşkəs istəməyə məcbur etdi. Rusiyanın təşəbbüsü ilə münaqişə tərəflərinin xarici işlər nazirlərinin Moskva şəhərində 9-10 oktyabr görüşündə atəşkəslə bağlı razılıq əldə etməsinə baxmayaraq, bir neçə saatdan sonra Ermənistan tərəfi yenidən hücum cəhdi göstərdi. Əks-hücuma keçən Azərbaycan Silahlı Qüvvələri oktyabrın 17-də Füzuli şəhərini işğalçılardan təmizlədi, 18-də Xudafərin körpüsünün üzərində Azərbaycan bayrağını qaldırdı, 20-də isə Zəngilan şəhərini azad etdi. Hər qarış torpaq Azərbaycanın igid əsgər və zabitlərinin canı və qanı bahasına azad edilirdi. Ali baş komandan televiziya ilə xalqa müraciət edərkən Füzuli şəhərinin azad edilməsinin çətinliyini xüsusi vurğulamış, 30 il ərzində düşmənin orada çox möhkəm istehkamlar qurduğunu söyləmişdi. Tanınmış hərbi mütəxəssislər də belə fikirdə idi ki, Füzulini azad etmək aylarla vaxt alacaq. Lakin qəhrəman Azərbaycan ordusu hərbi kitablara daxil ediləcək mürəkkəb əməliyyatla bu missiyanı yerinə yetirdi və bayraq asmağa bircə salamat binanın da qalmadığı şəhəri azad edə bildi.

Oktyabrın 22-də Zəngilanın Ağbənd qəsəbəsini azad etdikdən sonra Arazın o tayındakı soydaşları tərəfindən alqışlarla müşayiət olunan Azərbaycan əsgərləri İranla dövlət sərhədini tam nəzarətə gətürdülər. Erməni hərbi birləşmələrinin geri oturdulması N.Paşinyanı bu dəfə danışıqlar üçün ABŞ-a üz tutmağa məcbur etdi. Oktyabrın 24-də ABŞ Dövlət katibi müavininin vasitəçiliyi ilə Azərbaycan və Ermənistan xarici işlər nazirlərinin birgə görüşündən sonra münaqişə tərəfləri arasında 10 oktyabr tarixli Moskva bəyanatına uyğun olaraq humanitar atəşkəs haqqında razılıq əldə olundu. Lakin ertəsi günün səhər saatlarında düşmən ölkənin ordusu yenidən Azərbaycanın mövqelərinə hücum etdi. Məşhur “aypara” və ya “qurd tələsi” taktikası ilə əks-hücuma keçən Azərbaycan hərbiçiləri Laçın dəhlizinə doğru irəliləyərək Dağlıq Qarabağdakı separatçı ünsürlərlə Ermənistanı birləşdirən əsas magistral yolun 10 kilometrliyindən artilleriya vasitəsilə buraya

nəzarət etməyə başladı. Oktyabrın 25-də Qubadlı rayonu işğaldan azad edildi.

Qarabağ müharibəsi yalnız ön cəbhə ilə məhdudlaşmırdı. Bu müharibə dünya azərbaycanlılarının birliyini bir daha nümayiş etdirdi. Dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlılar, habelə Azərbaycanın haqq işinə dəstək verən digər xalqların nümayəndələri erməni lobbisinin apardığı çirkin kampaniyalara qarşı fədakar fəaliyyət göstərirdilər. Müharibənin gedişində xalq-dövlət-ordu birliyi daha da möhkəmləndi. Azərbaycan Respublikasının bütün vətəndaşları etnik, sosial, dini baxımdan bütövlük nümayiş etdirdi, ön və arxa cəbhədə mükəmməl birlik yarandı. Arxa cəbhədə olan vətəndaşlar vuruşan orduya kütləvi yardım kampaniyaları keçirir, qanvermə aksiyaları təşkil edir, həmçinin müxtəlif formalarla mənəvi dəstək olurdular. Müxtəlif təşkilatlar, özəl müəssisə və şirkətlərlə yanaşı, xeyli sayda vətəndaş müharibə zamanı, eləcə də atəşkəsdən sonra orduya daimi maddi dəstək verir, geyim, ərzaq, tibbi ləvazimat və s. yardım göndərməklə vətəndaşlıq borclarını yerinə yetirirdilər. Bu yardımlar o qədər geniş hal almışdı ki, Müdafiə Nazirliyi yardımlara ehtiyacın olmadığı, ordunun hər bir şeylə təmin edildiyi barədə ictimaiyyətə dəfələrlə açıqlamalar verməli olmuşdu. Ermənistanı aid bəzi kütləvi informasiya mənbələri isə bu vəziyyətə heyranlığını gizlədə bilmirdi.

Azərbaycan dövləti hərbi meydanı ilə yanaşı, diplomatik və ideoloji cəbhədə də mübarizə aparırdı. Ölkə başçısının yüksək siyasi məharəti sayəsində diplomatik cəbhədə də böyük uğurlar qazanıldı. Ölkə Prezidenti Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı işğalçılıq siyasəti haqqında dünya ictimaiyyətini məlumatlandırır. Hərbi əməliyyatların nəticəsi Prezidentin rəsmi Twitter hesabından operativ olaraq paylaşıldığından, vətəndaşlar o səhifədəki xəbərləri səbirsizliklə gözləyir, KİV nümayəndələri də oraya istinad edirdilər. Müharibənin gedişində müxtəlif nüfuzlu əcnəbi televiziya kanallarına verdiyi müsahibələrdə Ali baş komandan beynəlxalq aləmdə Azərbaycan haqqında formalaşmış yanlış təsəvvürləri aradan qaldırırdı.

Azərbaycan Prezidenti erməni yalanlarına uymuş bəzi xarici müxbirlərin qərəzli suallarını soyuqqanlıqla cavablandıraraq onları məntiqli arqumentlər əsasında susdururdu. Məsələn, Almaniyə televiziya kanallarından birinin müxbirinin “Nəyə görə Qarabağ Azərbaycan üçün belə önəmlidir? Orada resurslar var, yoxsa bu, bir rəmzi mənə daşıyır?” sualına İlham Əliyev çox sərrast cavab vermişdi: “Elzas və Lotaringiya sizin üçün önəmlidir? Bavariya sizin üçün önəmlidir? Yaxud Reyn-Vestfaliya? ... Əsas resurslar burada, Bakıdadır. Bu, ədalət məsələsidir, bu, milli qürur məsələsidir ...”. [7]

Azərbaycan növbəti dəfə hücumla məruz qalsa da, çoxsaylı ölkələr və təşkilatlar münaqişəni kəskin şəkildə qınamış və dinc əhalini hədəfə alan Ermənistanı sərt reaksiya vermək, işğala son qoymaq çağırışı etmək əvəzinə hər iki tərəfi gərginliyi azaltmağa və danışıqları təxirə salmadan davam etdirməyə çağırmışdır. Türkiyə, Pakistan, İsrail, Ukrayna, Əfqanıstan, Şimali Kipr Türk Respublikası və bir neçə başqa ölkə isə Azərbaycanın bu müharibədə haqlı tərəf olduğunu dəstəkləmiş, onun ərazi bütövlüyünü tanıdıqlarını bildirmişdir. Türkiyənin mənəvi və siyasi dəstəyi, yüksək vəzifəli rəsmilərinin müharibə müddətində Azərbaycana çoxsaylı səfərləri diplomatik mübarizədə xüsusilə əvəzəlməz rol oynadı.

Ölkəmizin uğurlu xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də Qoşulmama Hərəkatı təşkilatının işində fəal iştirak, bu təşkilata üzv ölkələrlə yaxın əməkdaşlıq münasibətlərinin qurulmasıdır. Belə ki, məhz bu ölkələrin nümayiş etdirdikləri prinsiplial mövqe sayəsində Vətən müharibəsi gedişində BMT Təhlükəsizlik Şurasında ölkəmizin mənafeyinə uyğun olmayan qətnamə layihəsinin qəbul edilməsinin qarşısı alınmışdır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin tapşırığına əsasən Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ölkələrin səfirliklərinin məsul işçiləri, hərbi nümayəndələri və beynəlxalq təşkilatların Azərbaycandakı nümayəndəliklərinin rəhbərlərinin hərbi əməliyyatlar dövründə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən vandalizmə məruz qalmış Tərtər, Gəncəyə və digər bölgələrə

səfərləri təşkil olundu. Erməni işğalçılarının azərbaycanlılara məxsus abidələrə qarşı dağıdıcı və hörmətsiz davranışı dünya ictimaiyyətinə nümayiş etdirildi.

Azərbaycan ordusu oktyabrın axırında Çanaqçı kəndini işğaldan azad etdi, ardından da strateji Şuşa-Laçın yolunun bir hissəsinə nəzarəti ələ keçirdi. Bu zaman Şuşa şəhəri ətrafında lokal döyüşlər başladı. Azərbaycan tərəfinin hesablamalarına görə, həm ərazi, həm də seçilən marşrut nəqliyyat vasitələri üçün uyğun olmadığından Azərbaycan qüvvələri beş gün Şuşa istiqamətində piyada hərəkət etməli idi. Erməni komandanlığı Azərbaycan qoşunlarının Qırmızı Bazar istiqamətində hücumu keçəcəyini güman edirdi. Çünki Şuşaya qalxan ən rahat Şuşakənd yolu buradan keçirdi. Ermənistan ordusunun Azərbaycan qoşunlarının Şuşaya həmləsini gözlədiyi ikinci istiqamət isə Laçın idi. Lakin Azərbaycan ordusunun komandanlığı öz miqyasına, planına və ardıcılığına görə misli görünməmiş qərar verərək Şuşaya sıx Qarabağ meşələrindən 3 gün ərzində onlarla kilometr uzunluğunda yeni yol açdı. Azərbaycan ordusunun Laçın dəhlizinə nəzarət etməsi nəticəsində Şuşadakı işğalçı erməni hərbi birləşmələri əlavə dəstək almaqdan məhrum oldu. Yüngül silah-sursatla silahlanmış Azərbaycan Xüsusi Təyinatlı Qüvvələri Şuşanın sıldırım qayalarına iplərlə dırmaşaraq, yaralı döyüş yoldaşlarını çiyinlərində daşıyaraq bir neçə yerdən şəhərə daxil oldu. İşğaldan azad edilmiş Daşaltı kəndindəki hərbi bölmələrin atəş dəstəyi ilə Azərbaycan ordusunun dağ piyadaları qəfil pusquya salınmış erməni əsgərlərinin sonuncu müqavimətini də qırdı. Şuşanın azad edilməsi zamanı yüzlərlə erməni hərbiçisi məhv edildi, xeylisi itkin düşdü.

Noyabrın 8-də Şəhidlər Xiyabanını ziyarət edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin Şuşa şəhərini işğaldan azad ediyini elan etdi: “İyirmi səkkiz il yarım işğal altında olan Şuşa azad edildi! ... Biz bu tarixi Qələbəni döyüş meydanında qazandıq... Əziz Şuşa, sən azadsan! Əziz Şuşa, biz qayıtmışıq! Əziz Şuşa, biz səni dirçəldəcəyik! Şuşa bizimdir! Qarabağ bizimdir! Qarabağ Azərbaycandır!” Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Şuşa döyüşləri barədə bunları söylədi: “Şuşanın işğaldan azad edilməsi bizim gücümüzü göstərdi, Ordumuzun peşəkarlığını, hərbiçilərimizin cəsarətini, qəhrəmanlığını göstərdi. Şuşanın götürülməsi çox böyük peşəkarlıq, cəsarət tələb edən əməliyyat idi. Əminəm ki, bu əməliyyat dünya hərbi tarixində xüsusi yer tutacaqdır. Çünki bu əməliyyatı yalnız yüngül silahlarla silahlanmış bizim qəhrəman hərbiçilərimiz dağlardan, meşələrdən, cığırlardan keçərək icra ediblər. Şuşanın işğaldan azad edilməsi bizim şanlı Qələbəmizdir”.

Şuşa azad edildikdən dərhal sonra noyabrın 9-u Dövlət Bayrağı günündə Azərbaycan ordusu daha 71 kəndi, bir qəsəbəni və 8 strateji yüksəkliyi işğaldan azad etdi. Bununla, hərbi əməliyyatlar gedişində işğaldan azad edilmiş yaşayış məntəqələrinin sayı 300-ə çatdı. Şuşanın və ətraf yüksəkliklərin alınması Ermənistanın bütün manevr imkanlarını puça çıxardı. Azərbaycan Ordusu müasir döyüş strategiyasında pilotsuz uçuş aparatlarından (dronlardan) yüksək effektivlə faydalanmaqla dünya hərbi tarixinə öz şanlı adını yazdı. Azərbaycanın yalançı hədəf kimi istifadəsiz köhnə təyyarələrdən istifadə edərək Ermənistanın hava hücumundan müdafiə sistemlərinin mövqe rayonunu üzə çıxarması, ardınca o sistemləri məhv etməsi fəndi hərbi tarixində yenilik kimi qəbul edilir. Türkiyə Respublikası və İsraildən alınmış “Bayraktar” və “Harop”, habelə Azərbaycan istehsalı olan “Zərbə” dronları ermənilərin qiyməti milyard dollarla ölçülən hərbi texnikasını, habelə çoxlu miqdarda canlı qüvvəsini məhv etmişdir. Ümumilikdə müharibənin gedişində ölkəmizin hərbi sənaye kompleksinin istehsalı olan geniş çeşiddə silah və hərbi sursatlardan uğurla istifadə edilmişdir. Alınmaz hesab edilən Şuşanın azad edilməsində xüsusi təyinatlılar yüngül atıcı və soyuq silahdan mahir istifadə etməklə Azərbaycan ordusunun şücaətini nümayiş etdirmişdir. Eyni zamanda, həm müasir, həm də ənənəvi hərbi strategiya və taktikanı uğurla tətbiq etmiş Azərbaycan ordusu Ermənistan ordusundan fərqli olaraq, düşmənin dinc əhalisinə insanpərvər münasibət bəsləmişdir. Prezident İlham Əliyev

müharibə ərzində demişdir: “Biz günahsız insanların qisasını yalnız döyüş meydanında alırıq və alacağıq. Biz heç vaxt mülki şəxslərə atəş açmayacağıq”. [8]

Şuşanın azad edilməsi müharibədə ermənilərin öz məğlubiyyətlərini etiraf etmələrinə gətirib çıxaran həlledici döyüş olmuşdur. Şuşanın azad edilməsindən sonra qondarma rejimin rəhbər vəzifəli şəxsləri başda olmaqla, demək olar, bütün sakinlər Xankəndini tərk etməyə başlamışdı. Döyüşdən bir neçə gün sonra Ermənistan məğlubiyyəti qəbul etməyə məcbur oldu. Noyabrın 9-dan 10-na keçən gecə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Ermənistan Respublikasının Baş naziri Nikol Paşinyan və Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putin birgə bəyanat qəbul etdilər. Bu bəyanat aşağıda verilir:

“Biz, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Ermənistan Respublikasının baş naziri Nikol Paşinyan və Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putin aşağıdakıları bəyan edirik:

1. 10 noyabr 2020-ci il tarixində Moskva vaxtı ilə saat 00.00-dan etibarən Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zonasında atəşin və bütün hərbi əməliyyatların tam dayandırılması elan olunur. Bundan sonra Tərəflər adlandırılacaq Azərbaycan Respublikası və Ermənistan Respublikası hazırda tutduqları mövqelərdə qalacaqlar.

2. 20 noyabr 2020-ci il tarixinədək Ağdam rayonu Azərbaycan Respublikasına qaytarılır.

3. Dağlıq Qarabağda təmas xətti və Laçın dəhlizi boyu Rusiya Federasiyasının 1960 sayda odlu silahlı hərbi qulluqçusundan, 90 hərbi zirehli texnika, 380 ədəd avtomobil və xüsusi texnikadan ibarət sülhməramlı kontingenti yerləşdirilir.

4. Rusiya Federasiyasının sülhməramlı kontingenti erməni silahlı qüvvələrinin çıxarılması ilə paralel şəkildə yerləşdirilir. Rusiya Federasiyasının sülhməramlı kontingentinin qalma müddəti 5 ildir və müddətin bitməsinə 6 ay qalmış hazırkı müddəanın təbii qıtlığına xitam verilməsi niyyəti ilə bağlı Tərəflərdən hər hansı biri çıxış etməzsə, müddət avtomatik olaraq növbəti 5 ilə uzadılır.

5. Münaqişə tərəflərinin razılışmalara əməl etməsinə nəzarətin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə atəşkəsə nəzarət üzrə sülhməramlı mərkəz yaradılır.

6. Ermənistan Respublikası 15 noyabr 2020-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasına Kəlbəcər rayonunu, 1 dekabr 2020-ci il tarixində isə Laçın rayonunu qaytarır. Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında əlaqəni təmin edəcək və bununla belə Şuşa şəhərinə toxunmayacaq Laçın dəhlizi (5 km. enliyində) Rusiya sülhməramlı kontingentinin nəzarəti altında qalır.

Tərəflərin razılığı əsasında növbəti üç il ərzində Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında əlaqəni təmin edən Laçın dəhlizi üzrə yeni hərəkət marşrutunun inşası planı müəyyən ediləcək və bununla da həmin marşrutun mühafizəsi üçün Rusiya sülhməramlı kontingentinin gələcək yerdəyişməsi nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikası Laçın dəhlizi üzrə hər iki istiqamətdə vətəndaşların, nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hərəkətinə təhlükəsizlik zəmanəti verir.

7. Daxili məcburi köçkünlər və qaçqınlar Dağlıq Qarabağın ərazisinə və ətraf rayonlara BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının Ofisinin nəzarəti altında geri qayıdır.

8. Hərbi əsirlər, girovlar və digər saxlanılan şəxslərin, habelə cəsədlərin mübadiləsi həyata keçirilir.

9. Bölgədəki bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələri bərpa edilir. Ermənistan Respublikası vətəndaşların, nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hər iki istiqamətdə maneəsiz hərəkətinin təşkili məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının qərb rayonları və Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında nəqliyyat əlaqəsinin təhlükəsizliyinə zəmanət verir. Nəqliyyat əlaqəsi üzrə nəzarəti Rusiyanın Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin Sərhəd Xidmətinin orqanları həyata keçirir.

Tərəflərin razılığı əsasında Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Azərbaycanın qərb rayonlarını birləşdirən yeni nəqliyyat kommunikasiyalarının inşası təmin ediləcəkdir". [3]

10 Noyabr sazişi

10 Noyabr gecəsi, Ermənistan, Azərbaycan və Rusiya liderləri, tanınmamış Dağlıq Qarabağ Respublikasının ərazisində atəşkəs razılaşmasının əldə edildiyini elan etdilər. Hərbi əməliyyatlar sentyabrın 27-dən bəri aparılırdı, hər iki tərəfdə də bir neçə min ölənlər vardı (Rusiya məlumatlarına görə).

Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev müqaviləni qələbə adlandırdı, Ermənistanın baş naziri Nikol Paşinyan bununla razılaşmağa məcbur olduğunu, bunu cəbhədəki vəziyyətin tələb etdiyini bildirdi. Rusiya Prezidenti Vladimir Putin, razılaşdırılmış müddələrin "Dağlıq Qarabağ ətrafındakı böhranın ədalətli əsaslarla uzunmüddətli və geniş miqyaslı həlli üçün lazımı şərtlər" yaradacağını bildirdi.

Razılaşma Moskva vaxtı ilə 10 noyabr gecə yarısından etibarən münaqişə bölgəsində tam atəşkəs və hərbi əməliyyatların aparılmasını nəzərdə tuturdu, Azərbaycan və Ermənistan qüvvələri mövqelərində dayanacaqdılar. Rus sülhməramlı kontingentinin dərhal yerləşdirilməsinə başlandı: kiçik silahlı 1.960 hərbi, 90 zirehli personal daşıyıcısı, 380 ədəd avtomobil və xüsusi texnika əraziyə yerləşdirildi. Uyğunluğa nəzarət etmək üçün atəşkəsə nəzarət mərkəzi yaradıldı.

Ermənistan da əraziləri Azərbaycana təhvil verməyə başladı. [10]

İmzalanan müqaviləyə görə, erməni tərəfi Azərbaycana əvvəllər müzakirə edilmiş sülh yolu ilə həll planları ilə nəzərdə tutulandan daha çox ərazini qaytarmalı olacaqdı. 1992-1994-cü illər Qarabağ müharibəsi nəticəsində erməni tərəfi təkcə Azərbaycanın tərkibində olan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin ərazisinə deyil, Azərbaycan SSR-in tərkibinə daxil olan yeddi bölgəyə də nəzarət qurmuşdu. Əvvəlki illərdə yeddi rayonun köçürülməsi müzakirə edildikdə, Cəbrayıl, Füzuli, Laçın, Zəngilan, Kəlbəcər, Ağdam və Qubadlı bölgələri haqqında söhbət gedirdi deyə erməni politoloq Aleksandr İskandaryan xatırlayır. "Razılığa əsasən, hamısının Azərbaycanın nəzarətinə keçəcəyi məlum oldu. Bundan əlavə, Şuşi şəhəri (Şuşa) və Hadrut və Martuni bölgələrinin bir hissəsi də daxil olmaqla 27 sentyabrdan bəri ələ keçirilmiş ərazilərin bir hissəsi Bakının nəzarətindən keçəcək. Kəlbəcər bölgəsi 15 noyabr, 20 noyabr - Ağdam və Qazax bölgəsindəki ərazilər, 1 dekabr - Laçın bölgəsi qaytarılmalıdır. Erməni tərəf Dağlıq Qarabağın Ermənistanla əlaqəsini təmin edəcək, lakin Şuşi şəhərinə təsir etməyəcək 5 km enində Laçın dəhlizindən istifadə edə biləcək. Lakin Qazax bölgəsindəki ərazilərlə bağlı vəziyyət hələ tam aydınlaşdırılmamışdır. Paşinyanın gecə sitat gətirdiyi sazişin mətnində bölgənin ərazisinin ötürülməsi göstərilirdi, lakin 10 noyabrda Kremlin internet sahifəsində yerləşdirilən sazişin mətnində Qazax bölgəsinin ərazilərinə dair müddəalar yoxdur. Rusiya Prezidentinin Mətbuat Katibi Dmitri Peskov, Kremlin internet sahifəsində yayımlanan versiyanı rəhbər tutmağa çağırırdı". [2, 145]

"Azərbaycanın Dağlıq Qarabağdakı fəth mövqelərində qaldığını nəzərə alsaq, ermənilər tanınmamış DQR və Ermənistan ərazilərin bir hissəsini, o cümlədən qədim və simvolik əhəmiyyətə malik Şuşa şəhərini itirirlər. Erməni mediası yazır ki, 9 may 1992-ci ildə "gələcək zəfərlər üçün təməl rolunu oynayan və Ermənistanın hərbi şöhrətinin dirçəlməsində mühüm bir mərhələ" Şuşanın ələ keçirilməsi idi.

Razılaşma daxili siyasi sabitliyə əhəmiyyətli təsir göstərəcəkdir. Ermənistanın hazırkı Baş Naziri Nikol Paşinyan 2018-ci ilin yazında kütləvi etirazlar nəticəsində hakimiyyətə gəldi (2018-ci ilin payızında keçirilən seçkilərdə onun "Mənim addımım" partiyası bloku 132 yerdən 88-i parlamentdə çoxluq qazandı). On il hakimiyyətdə olan, Konstitusiyanı dəyişdirən və ölkənin parlamentli respublikaya çevrilməsindən sonra baş nazir vəzifəsinə keçən prezident Serj Sarkisyan qarşı apardığı mübarizə ilə dəstək qazandı.

Lakin döyüşlər artdıqca və ərazilər itirildikcə müxalif siyasətçilər Paşinyan hökumətinin hərəkətlərini tənqid etməyə başladılar. 9 Noyabrda 17 müxalifət partiyası, o cümlədən Sarkisyan Respublika Partiyası və parlamentdəki ikinci ən böyük partiya (24 yer) Çiçəklənən Ermənistan Partiyası da onun istefasını tələb etdi. Paşinyan 10 noyabr səhəri hamını sakitliyə çağırırdı. Lakin prezident Armen Sarkisyanın açıqlaması hakimiyyətdəki parçalanmaya dəlalət edirdi. O, sazişin mahiyyəti barədə mediadan məlumat aldığını söylədi. Ermənistandakı daxili siyasi vəziyyət, indi Paşinyanın "özü üçün siyasi ölüm hökmü imzaladığı" ilə razılaşmaqla, razılaşmanın həyata keçirilməsinin əsas amillərindən birinə çevrilir" politoloq Stanislav Pritçin deyir.

Qarabağın gələcək statusuna dair heç bir işarə yoxdur. İmzalanmış müqavilədə, bütün son sülh danışıqlarının aparıldığı ATƏT-in Minsk qrupundan bəhs edilmədiyi kimi, Dağlıq Qarabağın statusunun gələcəkdə müəyyənləşdirilməsinə dair heç bir istinad yoxdur. "Bu, işləmədə ola bilər" Pritçin deyir. [4] İndi döyüş əməliyyatlarını dayandırmaq daha vacib idi, çünki Şuşa ələ keçirildikdən sonra Azərbaycanın Xankəndini alması üçün fürsət yarandı, deyə mütəxəssislər bildirdilər. Rusiya Prezidentinin mətbuat katibi Dmitri Peskov, Qarabağın gələcək statusu ilə bağlı sualı cavablandırarkən, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri də daxil olmaqla əvvəlki bütün hüquqi aktların qüvvədə qaldığını söylədi. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə sadıq olduqlarını bəyan edirlər.

Ermənistanda əldə olunan razılaşmalar etiraz aksiyalarına səbəb oldu - həmin gecə insanlar hökumət binasına və parlamentə soxularaq spikeri, hakim "Mənim addımım" blokunun nümayəndəsi Ararat Mirzoyanı döydülər.

Azərbaycan ərazilərin əhəmiyyətli bir hissəsinin - yalnız rayonların və Şuşanın qaytarılmasına deyil, həm də Naxçıvanla yerüstü rabitənin bərpasına nail oldu. Razılaşma bölgədəki bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələrinin blokdan çıxarılmasını təmin edir. Ermənistan Azərbaycanın qərb bölgələri ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında nəqliyyat əlaqələrini təmin etməlidir, nəqliyyat əlaqələrinə nəzarət Rusiya FSB-nin sərhəd xidməti tərəfindən həyata keçiriləcəkdir. Pritçin, əldə edilən razılaşmanın, İlham Əliyevin dövlət başçısı kimi rolunu gücləndirdiyini söylədi. 58 yaşlı Əliyev ölkəni 2003-cü ildən bəri idarə edir, bundan əvvəl atası Heydər Əliyev prezident idi (1993-cü ildən). Böyük Əliyev, Qarabağdakı müharibənin səbəb olduğu daxili siyasi qeyri-sabitlik fonunda hakimiyyətə gəldi, ancaq müharibədə qələbə qazana bilmədi. Kiçik Əliyev atasının Qarabağı qaytaracağı vədini yerinə yetirir. Mütəxəssis bu mövzunun əhəmiyyətini nəzərə alaraq, yaxın 20-30 ildə gücün onun ətrafında cəmləşəcəyini vurğulayır.

Türkiyə ilə ittifaq möhkəmlənir. Döyüş əməliyyatları başlayandan bəri Ankara Bakıya aktiv hərbi-texniki dəstək verdi. Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğan diplomatik səviyyədə Azərbaycanın ərazilərinin hərbi qaytarılması hüququnu müdafiə etdi.

Münaqişənin başlanğıcından bəri mütəxəssislər Kremlin təmkinli mövqeyinə diqqət çəkirlər. Hər iki tərəfi atəşkəsə çağırırdı, ilk atəşkəs razılaşması Moskvada (10 oktyabr) edildi, ancaq bir gün davam etmədi.

Mövcud razılaşma Cənubi Qafqazdakı lider rolunu Moskvaya qaytarır, çünki Rusiya üçün hazırkı nəticə olduqca uğurludur, deyə Global Affairs jurnalında Rusiyanın baş redaktoru Fyodor Lukyanov bildirir. "Erməni tərəfinin artıq hərbi qarşıdurmada qələbə qazanmağa qadir olmadığı aydın olduğundan sonra status-kvo saxlanıla bilmədi. İndiyə qədər ermənilərin qələbə fərziyyəsindən çıxış etməsi adət idi, amma bu dəfə azərbaycanlılar daha yaxşı hazırlanmışdılar" mütəxəssis izah etdi.

Rusiya üçün yeni model əlverişlidir, bölgədəki əsas oyunçu olaraq qalır, Ermənistan onun varlığından daha da asılı vəziyyətə gəlir, Lukyanov deyir. Ekspert qeyd edir ki, ATƏT-in Minsk qrupunun mövcudluğunun faktiki olaraq dayandırılması barədə danışmaq olar. Sazişin mətnində ATƏT-in adı heç bir şəkildə çəkilmir, həmsədrlər Fransa və ABŞ-ın bu mətnin hazırlanmasında fəal iştirakçı kimi adı göstərilir. [13]

Planın yerinə yetirilməsinin əsas xərcləri də Moskvanın üzərinə düşür. Sülhməramlılar ən azı beş il müddətinə, bu müddətin uzadılması ehtimalı ilə Dağlıq Qarabağda qalırlar. Naxçıvana nəqliyyat dəhlizi də Rusiya sərhəddiləri tərəfindən təmin edilir.

“Türkiyə Cənubi Qafqazda dayaq nöqtəsi yaratdı. “Türkiyənin faydaları olduqca aydındır, inanılmaz bir müvəffəqiyyət qazandı, ən əhəmiyyətli regional münaqişənin iştirakçısı oldu. Son illərdə Türkiyə bir şəkildə Osmanlı İmperiyasına aid bütün ərazilərə təsirini genişləndirdi. Dağlıq Qarabağda heç bir şey risk etmədən və xüsusi xərclər çəkmədən parlaq bir oyun oynadı” Lukyanov qeyd edir. "Türkiyə son on ildə bir dəfə təkcə regional bir güc mərkəzi statusuna iddia edən bir ölkə olaraq deyil, həm də bu iddiaları praktikada müdafiə edib möhkəmləndirə biləcək bir dövlət olaraq özünü göstərdi" Yuri Mavaşev deyir. “Cənubi Qafqaz bölgəsində nəzarət olmadan Türkiyənin enerji təhlükəsizliyini düşünmək olmaz. Bunlar ilk növbədə boru kəmərləridir. Üstəlik həm mövcud olanlar (TANAP, Bakı-Tbilisi-Ceyhan), həm də Orta Asiya ölkələri ilə perspektivli olanlardır” deyərək Mavaşev izah edir. Əlavə olaraq, Cənubi Qafqazda nəzarət olmadan, Türkiyə Orta Şərqdə tam hüquqlu bir dövlət ola bilməyəcəyinə diqqət çəkdi. [6]

Razılaşmanın beşinci bəndi hələ də mübahisələrə səbəb olur. Əliyev Rusiya və Türkiyənin ortaq sülhməramlı missiyasını nəzərdə tutduğunu söyləyir. Rusiya Xarici İşlər Nazirliyinin spikeri Mariya Zaxarova təkcə rus sülhməramlılarından bəhs edildiyində ısrar edir (o, bu barədə “Exo Moskvaya” deyib).

10 Noyabr üçtərəfli sazişindən sonrakı vəziyyət

Azərbaycan Prezidenti, Ermənistanın daxili proseslərə baxmayaraq, 10 noyabr 2020-ci il tarixli üçtərəfli razılaşma çərçivəsində öhdəliklərini yerinə yetirəcəyinə ümid etdiyini bildirdi.

"İndi Ermənistanda böhran vəziyyəti var. Onların daxili prosesləri barədə fikir bildirmək istəməzdim. Başqa ölkələrin daxili işlərinə heç vaxt qarışmırıq, xüsusən belə həssas məqamda. Ancaq müharibədən sonrakı nəticələr (İkinci Qarabağ - İ.F.)) dəyişməz olaraq qalır və 10 noyabr 2020-ci il tarixli xarici razılaşmaya hörmət edilir və həyata keçirilməlidir". Əliyev xarici mətbuata verdiyi müsahibədə belə deyib.

Onun sözlərinə görə, razılaşmanın əksər bəndləri artıq yerinə yetirilib. "Bununla yanaşı, hazırda müzakirə predmeti olan bəzi məqamlar var. Ümid edirəm ki, Ermənistan daxili vəziyyətə baxmayaraq, 10 noyabr tarixli üçtərəfli razılaşma çərçivəsində öhdəliklərini yerinə yetirəcəkdir. Əks təqdirdə, Ermənistan özünü daha da çətin vəziyyətə salacaq" Əliyev əlavə etdi.

Əliyev vurğulayıb ki, bu gün Ermənistan elə bir çətin vəziyyətdədir ki, yeni reallıqları qəbul etməkdən başqa çarəsi yoxdur. "Ermənistanın seçimi azdır. Yeni həqiqətləri qəbul etməli və onlarla hesablaşmalıdır. Biz bu yeni reallıqları yaratdıq" - İ.Əliyev dedi.

Eyni zamanda, Prezident 30 il ərzində bir sıra beynəlxalq təşkilatların Azərbaycana ilk Qarabağ müharibəsində məğlubiyyəti qəbul etməsini necə tətbiq etməyə çalışdıqlarını xatırladı. "Bizə pis bir və daha da pis bir seçim arasında seçim təklif olundu. Ancaq hər zaman bu kimi təklifləri rədd etdik, mövqeyimizdən bir addım da kənara çəkilmədik, həmişə bu barədə danışdım. İndi bəyan edirəm ki, Azərbaycan yeni həqiqətlər yaradıb, yaratdı və bununla Ermənistan və digər ölkələr barışmalı və qəbul etməlidirlər. Ermənistanın bir neçə seçimi var. Bunlardan ən məqbul həll yolu 10 Noyabr razılaşmasının bəndlərinin həyata keçirilməsidir". İ.Əliyev dedi. [9]

Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi Ermənistanı Qarabağda hərbi personal yerləşdirməkdə günahlandırdı ki, bu da Azərbaycan və Rusiya prezidentlərinin, eləcə də Ermənistan Baş nazirinin 2020-ci il 10 noyabr tarixində imzaladığı üçtərəfli razılaşmanın müddəalarına ziddir.

"Bütün hərbi əməliyyatların dayandırılması da daxil olmaqla, 10 noyabr 2020-ci il

tarixində Azərbaycan və Ermənistan arasında birgə bəyanat imzalandıqdan sonra, Ermənistan silahlı qüvvələrinin şəxsi heyətinin Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə tanınmış ərazilərində hərbi xidmətə göndərilməsi, beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinin pozulmasıdır" Xarici İşlər Nazirliyi bildirdi.

Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi qeyd edir ki, Ermənistanda fəaliyyət göstərən beynəlxalq mediaya görə, Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin şəxsi heyəti aldandılar və ya Qarabağda hərbi xidmət aparmaq üçün zorla cəlb olundu ki, bu da hərbcilərin və onların ailə üzvlərinin etirazına səbəb oldu.

"Bu baxımdan qeyd edirik ki, Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə tanınmış ərazilərində Azərbaycanın razılığı olmadan erməni qüvvələrinin yerləşdirilməsi beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərini, xüsusən suverenliyi, ərazi bütövlüyünü və beynəlxalq sərhədlərin toxunulmazlığını pozur. Ermənistan qoşunlarının qanunsuz yerləşdirilməsi hazırda Rusiya sülhməramlı qüvvələrinin yerləşdirildiyi Azərbaycan ərazisi də Azərbaycan, Rusiya və Ermənistan liderlərinin 10 noyabr tarixli ortaq bəyanatını kobud şəkildə pozur" – Nazirlik belə deyir.

Xarici İşlər Nazirliyi, 10 Noyabrda ki ortaq açıqlamada, Rusiya sülhməramlı qüvvələrinin yerləşdirilməsinə paralel olaraq sülhməramlı qüvvələrin Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan ərazisindən çıxmasını təmin etdiyini, Laçının hər iki istiqamətində vətəndaşların, nəqliyyat vasitələrinin və malların təhlükəsizliyini təmin edildiyini vurğulayır.

"Bu dəhlizin hərbi məqsədlər üçün, xüsusilə gizli şəkildə, mülki formada və mülki nəqliyyat vasitələrində istifadəsi Laçın dəhlizi rejiminin kobud şəkildə pozulmasıdır. Bu, sülhməramlı kontingentin nəzarət mexanizmlərinin pozulmasıdır və kontingentin səylərinə xələl gətirir. Biz, bölgədəki vəziyyəti sabitləşdirmək, silahlı qüvvələrinin Azərbaycan ərazisinə qanunsuz yerləşdirilməsinə son qoymaq və beynəlxalq ictimaiyyəti Ermənistanın bu cür təxribatçı hərəkətlərinə son qoymaq üçün lazımı tədbirləri görməyə çağırırıq" Nazirlik bəyan etdi. [8]

Bu gün Ermənistanda Nikol Paşinyan hər tərəfdən tənqid olunur. Hətta cənab Paşinyanın əvvəllər yaxşı münasibətdə olduğu ölkə prezidenti Armen Sarkissyan da onun ünvanına xoş olmayan ifadələr bildirir. "Rusiya və Azərbaycan prezidentləri ilə Qarabağ müharibəsinin sona çatmasına dair bir bəyanat imzalandığını mətbuatdan öyrəndim. Müharibəyə son qoymağın şərtlərini də mətbuatdan öyrəndim. Cümhuriyyət prezidenti olaraq təəssüf ki, mənimlə bu sənədlə bağlı heç bir məsləhətləşmə və müzakirə aparılmadı, heç bir danışıqda iştirak etmədim", Sarkisyan bildirir.

3 tərəfli saziş imzalandıqdan sonra tərəflər arasında bir neçə dəfə müxtəlif mövzularda münaqişələr yaşanmışdır.

ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədri, İsveç xarici işlər naziri Ann Linde Bakıda Azərbaycanın xarici işlər naziri Ceyhun Bayramov ilə görüşdü. [10]

ATƏT sədri iclasdan sonra keçirdiyi mətbuat konfransında, 10 noyabr 2020-ci il tarixində atəşkəsdən sonra bölgədəki vəziyyətin dəyişdiyini söylədi.

Ann Linde münaqişənin uzunmüddətli həllinə ehtiyac olduğunu bildirdi.

APA Azeri xəbər agentliyinin verdiyi məlumata görə, Bayramov üçtərəfli razılaşmaya əsasən Azərbaycanın bütün hərbi əsirləri Ermənistan qaytardığını bildirdi. Azərbaycanda tutulan məhbusların üçtərəfli müqavilə imzalandıqdan sonra Ermənistanın Şirak bölgəsindən Qarabağa gəldiklərini və bir sözlə "bu şəxslərin terror aktları törətdiklərini və istintaqın Azərbaycanda da davam etdirildiyini" söylədi. Bayramov Ermənistanın Qarabağa hərbi personal göndərməyə davam etdiyini də bildirdi.

Ann Linde qeyd etdi ki, bütün məhbusların geri qaytarılması proseslərin gedişatını yumşaltmağa xidmət edəcək.

Bundan əvvəl regional səfər çərçivəsində ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədri Ann

Linde də Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevlə görüşmüşdür.

ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədrinin Azərbaycandakı iclasları başa çatdıqdan sonra o, Ermənistana da səfər edib.

Ermənistan tərəfinin müxtəlif mənbələrinə görə, bu gün Azərbaycan ərazisində 200-dən çox erməni hərbi əsir var. İndiyə qədər 69 məhbus Ermənistana qaytarıldı. Livan erməni olan Maral Najaryan da sərbəst buraxıldı və Beyruta döndü.

Bununla birlikdə, Azərbaycan yalnız 70 nəfərin tutulması faktını təsdiqlədi, üstəlik, Ermənistanın Şirak bölgəsindən ehtiyatda olan, Dağlıq Qarabağın Hadrut bölgəsindəki Xtsaberd yaxınlığında əsir götürülmüş 54 nəfərin əsir olmadığını, "terrorçular və təxribatçılar" olduğunu iddia etdi.

Rusiya Prezidenti Vladimir Putinin Moskvadakı yığıncaqda söylədiyi kimi, 48 mindən çox "köçkün və qaçqın", yəni bölgə əhalisinin üçdə biri DQR-ə qayıtdı. Bu proses davam edir. Öz növbəsində, Azərbaycan 1980-ci illərin sonu və 1990-cı illərin əvvəllərində müharibə zamanı Qarabağı və qonşu Azərbaycan bölgələrini tərk etmək məcburiyyətində qalan vətəndaşlarını geri qaytarmağı planladığını açıqladı, lakin bu proses erməni tərəfinə nisbətən daha yavaş irəliləyir.

Rusiya Dağlıq Qarabağda təxminən 2000 hərbi personalından ibarət bir sülhməramlı kontingent yerləşdirdi, bunun üçün Rusiya Müdafiə Nazirliyi may ayına qədər 32 hərbi şəhərcik inşa etməyi planlaşdırır. Moskvada keçirilən yığıncaqlardan birində Prezident Putin, Rus sülhməramlılarının statusu məsələsini qaldırdı və bunun "aydınlaşdırılmasını" təklif etdi. Bundan əvvəl Kremlin rəhbəri, Rusiya Federasiyası, münafişə tərəfləri istəsə, sülhməramlılarının sayını artırmağa hazır olduğunu söylədi. Atəşkəsə nəzarət Ağdam bölgəsindəki orta q Rusiya-Türkiyə mərkəzi tərəfindən həyata keçirilməlidir və bu il tamamlanması gözlənilir. [10]

Əraziləri geri qaytardıqdan sonra Azərbaycan dərhal infrastruktur layihələrinə başladı. Rəsmi məlumatlara görə, Bakı 2021-ci ildə "bərpa" üçün 1,3 milyard dollar ayırmağı planlaşdırır. Artıq dilə gətirilən niyyətlər arasında dəmir yollarının və bölgədəki ən azı iki hava limanının inşası da var, bunların məqsədi digər məsələlərlə yanaşı, Azərbaycanı Naxçıvanla və onun vasitəsi ilə Türkiyə ilə daha sıx bağlamaqdır. Azərbaycan nəqliyyat dəhlizinin Ermənistan ərazisindən necə və hara keçəcəyi hələ bəlli deyil. Gələcəkdə Ermənistanı özünün elan etdiyi DQR ilə birləşdirən və rus sülhməramlıları tərəfindən qorunan Laçın dəhlizinin yeni marşrutu da olacaq. Bundan əlavə, Ermənistana Azərbaycan ərazisi vasitəsilə Rusiya və İranla dəmir yolu bağlantısı veriləcək.

Azərbaycan ordusu, Azərbaycan xalqı, Prezident, Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin ətrafında sıx birləşərək düşmən üzərində öz Vətən müharibəsində layiqli zəfər çalmışdır. Prezident İlham Əliyevin vurğuladığı kimi, Azərbaycan bununla nəinki öz torpaqlarını işğaldan azad etdi, həm də erməni faşizminin qarşısını aldı. İkinci Qarabağ müharibəsi bir daha sübut etdi ki, Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü təmin etmək iqtidarındadır. Bu şanlı qələbə, Azərbaycan tarixinə ən qürur verici səhifələr kimi əbədi həkk olundu.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynova İ. İlham Əliyev yeni əsrin lideridir // Dirçəliş. 2003, №59, s. 108-119.
2. Hüseynova İ. İlham Əliyev və Zəfər tariximizin şanlı səhifələri. 2021, 227 s.
3. Behbudov K. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində mövcud status-kvo tezliklə dəyişməlidir // Xalq qəzeti. 2020, 4 aprel.
4. Schmidt H.-J. The Four-Day War Has Diminished the Chances of Peace in Nagorno-Karabakh // In: IFSH (ed.), OSCE Yearbook 2016, Baden-Baden 2021, pp. 111-123.

5. Оганесян В.В Анализ развития экономики Армении на рубеже веков // Международная торговля и торговая политика. 2021. № 1 (9). с. 64-67.
6. Bayramov A. Silencing the Nagorno-Karabakh Conflict and Challenges of the Four-Day War // Security and Human Rights. 2016, Vol. 27, Issue 1-2, p. 116–127
DOI: <https://doi.org/10.1163/18750230-02701009mnb>
7. The Armenia-Azerbaijan Crisis - Svante Cornell at Westminster Institute. 13 November 2020. (<http://silkroadstudies.org/silkroadstudies-news/item/13395-the-armenia-azerbaijan-crisis-svante-cornell-at-westminster-institute.html>)
8. Walter M. The Conflict In Nagorno-Karabakh Within The International Scenario // Journal Global Policy and Governance: 2017, Vol 6, №2. (<https://doi.org/10.14666/2194-7759-6-2-005>)
9. <http://www.qusar-ih.gov.az/news/241.html>
10. https://azertag.az/xeber/Ikinci_Qarabag_muharibesi_Otuz_ilde_bizi_basa_dusmeyenlere_otuz_gunde_chox_seyi_basa_saldir-1625747
11. <https://azlogos.eu/ikinci-qarabag-muharib%C9%99si-s%C9%99b%C9%99l%C9%99r-v%C9%99-ilkin-s%C9%99rtl%C9%99r/>
12. <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-54878139>
13. https://www.gazeta.ru/politics/2021/01/11_a_13432358.shtml
14. <https://www.rbc.ru/politics/10/11/2020/5faa0bfb9a79472d1159c5e8>

Summary

Ulker Mammadzade

Analysis of the November 10 tripartite agreement

Thanks to the unchanging position, determination and policy of the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev in line with the national interests of the people, Azerbaijan's diplomatic successes have consistently resulted in a difficult situation for the Armenian leadership. As a result of the counter-offensive carried out by the victorious Azerbaijani army and the Supreme Commander-in-Chief, President Ilham Aliyev, from September 27 to November 10, Karabakh was liberated from occupation. During these battles, Azerbaijan showed its military and political strength. Such factors mentioned in the article are one of the factors explaining Russia's continued interest in resolving the Armenian-Azerbaijani conflict over Nagorno-Karabakh in accordance with its interests. In the Karabakh war, Armenia saw the strength of the Azerbaijani Armed Forces. The whole world witnessed how professionalism, heroism and skill the Azerbaijani Army showed in these battles. During the Karabakh war, he made a serious blow to the propaganda of Armenia, which fabricated lies and myths about his army, and shook the Armenian society. They were defeated on the battlefield and did not receive any support in the political arena. The Karabakh war was not limited to the front. This war once again demonstrated the unity of Azerbaijanis around the world. Azerbaijanis living in different countries of the world, as well as representatives of other nations who support the cause of Azerbaijan, were selfless against the ugly campaigns of the Armenian lobby. During the war, the unity of the people-state-army was further strengthened. Along with the military field, the Azerbaijani state also fought on the diplomatic and ideological fronts. Thanks to the high political skills of the President, great success has been achieved on the diplomatic front.

Keywords: *Second Karabakh War, President, Ilham Aliyev, Armenian-Azerbaijani conflict, Caucasus*

Резюме

Мамедзаде Улкер Карим гызы

Анализ подписанного 10 ноября трехстороннего соглашения

Благодаря неизменной позиции, решимости и политике Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева в соответствии с национальными интересами народа дипломатические успехи Азербайджана неизменно приводили к тяжелой ситуации для руководства Армении. В ре-

зультате контрнаступления победившей азербайджанской армии и Верховного главнокомандующего президентом Ильхамом Алиевым с 27 сентября по 10 ноября Карабах был освобожден от оккупации. Таким образом, наши победы заставили армянскую сторону капитулировать. Победа Азербайджана в боях доказала, что Вооруженные силы Азербайджана способны в кратчайшие сроки освободить все оккупированные территории. Вторая карабахская война навсегда вошла в историю Азербайджана как победная война. В ходе этих сражений Азербайджан показал свою военно-политическую мощь. Подобные факторы, упомянутые в статье, являются одним из факторов, объясняющих сохраняющуюся заинтересованность России в урегулировании армяно-азербайджанского конфликта вокруг Нагорного Карабаха в соответствии со своими интересами. В карабахской войне Армения увидела силу Вооруженных сил Азербайджана. Весь мир стал свидетелем того, насколько профессионализм, героизм и мастерство азербайджанской армии проявили в этих боях. Во время карабахской войны сохраняющуюся заинтересованность он нанес серьезный удар по пропаганде Армении, сфабриковавшей ложь и мифы о его армии, и потряс армянское общество. Они потерпели поражение на поле боя и не получили поддержки на политической арене. Карабахская война не ограничилась фронтом. Эта война еще раз продемонстрировала единство азербайджанцев всего мира. Азербайджанцы, проживающие в разных странах мира, а также представители других народов, поддерживающие дело Азербайджана, самоотверженно противостояли безобразным кампаниям армянского лобби. Во время войны единство народа-государства-армии еще больше укрепилось. Наряду с военной сферой Азербайджанское государство сражалось также на дипломатическом и идеологическом фронтах. Благодаря высокому политическому мастерству президента удалось добиться больших успехов на дипломатическом фронте.

***Ключевые слова:** Вторая карабахская война, президент, Ильхам Алиев, армяно-азербайджанский конфликт, Кавказ*

Baş redaktorun müavini s.e.d., prof. İbrahimova Gülzar İsxan qızının rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.